

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Олександр Криворучко, Федір Криворучко **РОЛЬ РЕЛІГІЇ ТА ЦЕРКВИ У ВНУТРІШНІЙ І ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ** **ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО**

У статті висвітлено роль, яку посідали релігія та церква у визначенні основних напрямків внутрішньої та зовнішньої політики галицько-волинського князя Данила Романовича. Проаналізовано причини та обставини обрання галицьким митрополитом єпископа Кирила. Визначено фактори, що зумовили вибір князя у питанні підпорядкування галицької митрополії православному патріарху. Охарактеризовано причини відмови князя Данила від ідеї унії православних парафій з латинською церквою.

Ключові слова: Галицько-Волинське князівство, Данило Романович, релігія, церква, галицька митрополія, внутрішня політика, зовнішня політика.

На галицько-волинських землях після смерті князя Романа Мстиславича знову розгорілися міжусобиці між князями, боярські інтриги, посилювалося втручання сусідніх держав. Галицькі бояри прогнали синів Романа разом із їхньою матір'ю, княгинею Анною. Натомість вони покликали трьох Ігоревичів, синів героя «Слова о полку Ігоревім» та дочки Ярослава Осмомисла. Ігоревичі розпочали боротьбу з боярською сваволею, що невдовзі їм коштувало життя. А у 1213 р. впливовий боярин Владислав Кормильчич навіть проголосив себе князем. Це стало приводом для угорського та польського правителів, прикриваючись захистом прав Данила та Василька, окупувати Галичину й поділили її між собою. За таких обставин молоді Романовичі почали «збирати докупі» землі, якими колись володів їхній батько. Насамперед Данило утвердився на Волині.

Варто зазначити, що Данило Романович у своїх діях керувався принципами християнської моралі: не поступався ними навіть перед спокусою отримати значну політичну вигоду. На підтвердження цієї тези можна згадати події боротьби за володіння Луцьком. Князь Мстислав пересопницький, який володів Луцьком, передав його Данилові як регенту свого сина. Останній невдовзі помер. Данило не встиг закріпитися у місті, як ним заволодів Ярослав, син двоюрідного брата Романа, Інгвара, який колись княжив у Луцьку. Данило, прямуючи на богомілля до Жидичина, зустрів Ярослава Інгварича на дорозі. Данилові бояри радили князеві скористатися нагодою і схопити Ярослава. Однак Данило з обурення відхилив цю підступну пропозицію, зазначивши: «Я їду на богомілля – цього не зроблю» [1, с. 244].

Лише у 1238 р. князь Данило зумів повернути собі Галич і частину Галичини. У 1239 р. Данило Галицький оволодів Волинню, Києвом, посадив у Києві свого намісника воєводу Дмитра.

Звістка про татарську навалу застала Данила Романовича в Угорщині, де він вів переговори з королем про одруження сина Лева з дочкою Бели Констанцією. Данило їде до Польщі, де мазовецький князь Болеслав надав

Данилові стіл у Вишгороді «і пробув він тут, допоки вість дістав, що вийшли вже із землі Руської безбожні, і вернувся він у землю свою» [1, с. 398].

Спустошеною і знекровленою застав князь отчу землю. Майже всі міста його були зруйновані. З глибоким сумом описує літописець лиховісні наслідки татарського погрому: «Данило тим часом прибув із братом до Берестія, і не змогли вони вийти у поле через сморід від безлічі вбитих. А в Володимирі не залишилося живого. Церква Святої Богородиці наповнена була трупами, інші церкви наповнені були трупами і тілами мертвих» [1, с. 398].

Батієва навала призвела до загострення боротьби між Данилом і непокірними галицькими боярами, які послаблення князівської влади розцінили як слушну нагоду відновити втрачені позиції. Літопис подає яскраву картину цих подій: «Галицькі бояри називали собі Данила князем, а самі держали всю землю... І то був заколот великий і грабіж від них» [2, с. 125]. Але Данилові вдалося приборкати боярську смуту. Частину неприхильних Данилові бояр, загони чернігівського князя та війська угорців і поляків, які намагалися захопити Галич, було розбито у битві під Ярославом (серпень 1245 р). Ця битва вирішила боротьбу за Галичину, яка тривала чотири десятиліття.

Успішна діяльність Данила привернула увагу ординців. Правителі орди вважали небезпечним для себе подальше зростання Галицько-Волинського князівства. Один із Батієвих васалів хан Мауці прислав Данилові наказ: «Дай Галич» [2, с. 127]. Загроза нового монгольського нападу на свої землі змусила князя наприкінці 1245 р. вирушити в небезпечну поїздку до Орди.

Але не лише реальна загроза втратити життя лякала Данила під час поїздки до Сараю. Князя страшили язичькі обряди монголів. Данилові важко було змиритися з тим, що його, християнського князя, змусять поклонятися монгольським святинам – кушу, вогню, сонцю, померлим пращурам. Тому, прямуючи через Київ, Данило зупинився у Видубицькому монастирі, де скликав до себе старців і монахів, прохав їх молитися за нього, щоби архістратиг Михаїл зміцнив його у вірі та оборонив від язичників [1, с. 253].

Співчуттям і жалем звучать слова літописця про приниження свого князя: «О лихіша лиха честь татарська. Данило Романович, що був князем великим, володів із братом своїм Руською землею, Києвом, і Володимиром, і Галичем, і іншими краями нині сидить на колінах і холопом себе називає!» [1, с. 405].

Однак, князеві не лише вдалося зберегти за собою батьківський стіл. Як зазначає Н. Яковенко, завдяки дипломатичним здібностям Данила Романовича Галицько-Волинське князівство отримало м'якшу форму залежності від Золотої Орди, ніж Київщина та Чернігівщина. Володарі Галичини і Волині вважалися федератами хана: вони мусили направляти війська для участі у татарських походах, але регулярної данини, супроводжуваної поголовним переписом населення, не платили [3, с. 73].

Всі свої зусилля Данило Романович у цей час спрямував на фундацію союзу руських князівств й іноземних володарів проти монгольського панування.

Засобом для об'єднання руських васалів хана та реалізації намірів його очолити князь вбачав у заснуванні в Галицько-Волинському князівстві

митрополії, яка перебрала би на себе функції загальноруської. Тоді головою руської православної церкви був київський митрополит, який перебував у формальній залежності від володимиро-суздальських князів. Данилові вдалося реалізувати ці свої плани – у 1248 р. новопризначений без погодження з православним патріархом митрополит Кирило виїхав до Нікеї і невдовзі був затверджений у сані галицького митрополита [4, с. 205].

Як слушно зазначає В. Любашенко, затягування з від'їздом Кирила до Нікеї було зумовлено рядом обставин, серед яких не останню роль відігравала невизначеність Данила Романовича у відносинах із правителем Золотої Орди. Тому саме повернення князя із поїздки до Орди стало каталізатором від'їзду Кирила до патріарха [5, с. 219].

На думку ряду дослідників даної проблеми (передовсім тих, хто представляє західну україністику) певний демарш у відношенні до патріарха відповідав тогочасній церковній політиці галицько-волинського князя щодо налагодження зв'язків із Римом [6, с. 635]. Прихильники цих поглядів затягування Данилом відправки Кирила на висвячування до Нікеї пояснюють його невизначеністю щодо підпорядкованості галицької митрополії (римському чи православному першосвященнику). І лише опозиція галицько-волинського духовенства намаганням папських місіонерів впровадити латинські обряди (та й незгода самого Кирила з курсом на запровадження унії з Римом) на тлі невтішних для Данила результатів перемовин із папою Інокентієм IV підштовхнули князя направити церковне посольство до патріарха [7, с. 29].

До речі, посольство Кирила до Нікеї мало й інші політичні наслідки. Після поїздки в Орду галицько-волинський князь отримав і певні політичні дивіденди від татарського підданства. Наприклад, після повернення Данила від хана (квітень 1246 р.) угорський король Бела IV, який раніше вперто відмовлявся видати за Лева свою дочку, сам запропонував її руку синові Данила, «боявся бо він його, тому що той був уже в татарах» [1, с. 406]. Це визнав і сам Бела IV у листі до папи Інокентія IV, виправдовуючись у тому, що віддав доньку за не католика [4, с. 204]. Митрополит Кирило став посередником у перемовинах угорського короля з Данилом щодо укладення шлюбу Лева з дочкою Бели IV Констанцією. В свою чергу угорський король гарантував охорону митрополиту під час його поїздки до Нікеї.

До речі, подібну місію, митрополит Кирило виконував узимку 1250–1251 рр., коли за дорученням галицько-волинського правителя проводив перемовини у Володимире-Суздальській землі про укладення шлюбу Данилової доньки з володимирським князем Андрієм Ярославичем, братом Олександра Невського [5, с. 215].

Однак, плани Данила об'єднати Русь проти татар не мали особливого успіху. Тому в пошуках нових союзників князь намагався заручитися підтримкою західних правителів і передовсім Риму. До Ліона, де перебував папа, вирушило руське посольство. У ході переговорів між князем та папою Інокентієм IV святий отець визнає суверенність прав галицько-волинських правителів «на весь їх народ і землю» [1, с. 74]. Безперечно, слова були понтифіка стосувалися не стільки території галицько-волинського князівства, як земель, що мали бути звільненими від татар у ході

запланованого спільного походу Данила з європейськими феодалами проти Орди

За свою підтримку папа вимагав значних поступок у релігійному питанні: поширення католицизму на Русі, унії галицько-волинської православної церкви з латинською. Хоча князь не пристав на пропозиції Риму, йому вдалося досягти в перебігу переговорів чималих успіхів: папа не визнав претензій Угорщини на західноукраїнські землі; заборонив лицарям Тевтонського та інших орденів селитися без дозволу Романовичів у галицько-волинському князівстві [4, с. 207]. Однак, не отримавши сподіваної допомоги з Риму (організації хрестового походу проти ординців), Данило в 1249 р. проганяє із своїх володінь єпископа Альберта, якого папа призначив головою духовенства Південної Русі [8, с. 257].

У 1252 р. угорський король помирив Данила з папою, що знову пообіцяв князеві підтримку у боротьбі з монголами. Як вже зазначалося, запропонована папою унія зустріла рішучий опір з боку українських православних ієрархів, які не пішли на компроміс із Римом. Навіть вірний сподвижник Данила, митрополит Кирило, порвав з князем і перебрався на північ - до Переславля-Залеського, резиденції О.Невського [5, с. 214].

Однак, заручившись підтримкою Бели IV, Данило у 1252-1253рр. бере участь у боротьбі за, так звану, «австрійську спадщину». У 1246 р. помер бездітний герцог Фрідріх II Бабенберг (за свідченням Галицько-Волинського літопису герцога вбили його ж васали). Спочатку Бела за підтримки Данила намагався здобути Австрію собі. Такі ж плани виношував і чеський королевич Оттокар, який був зятем померлого Фрідріха. У 1252 р. за підтримки Бели Данило одружив свого сина Романа на сестрі (за інших даних племінниці) Фрідріха Гертруді. Напевно тоді ж Данило разом із Белою та краківським князем Болеславом Сором'язливим здійснив похід на Сілезію проти чехів. Похід цей не виправдав очікуваних сподів союзників – для Данила він був визначальним лише тим, що, як зазначав літописець, жоден руський князь не заходив так далеко на захід. Примітно, що у ході цієї війни, яка за тодішнім звичаєм супроводжувалася варварським розоренням краю, князь Данило відзначався проявами християнського милосердя. Так, коли було захоплено місто Носельт, князь наказав е лише звільнити всіх полонених, а й не чинити нікому шкоди [8, с. 255].

Роман прибув до Австрії. Однак чеські війська під керівництвом Оттокара взяли в облогу замок Гімберг, де знаходився Роман з Гертрудою. У замку розпочався голод. За свідченням Галицько-Волинського літопису Гертруда порадила чоловіку попросити підтримки у батька. Однак Роман, виїхавши із Гімберга, більше туди не повернувся.

Папа, маючи на меті передовсім релігійні питання, намагався схилити галицько-волинського князя до проголошення церковної унії (підпорядкування православних парафій Риму). Саме через цю призму слід розцінювати дії Інокентія IV щодо коронації Данила у 1253 р.

Однак проголошений папою хрестовий похід проти ординців був проігнорований західноєвропейськими феодалами. У відповідь Данило розірвав зв'язки з Римом (чи не тому Данило «прохолов» до австрійських справ і направив Романа в тільки відвойований від Литви Новгородок). В свою чергу новий папа Олександр IV пригрозив Данилу церковним

прокляттям і закликав Міндовга, який ще у 1252 р. прийняв католицьку віру та був проголошений королем, до походу проти Русі. Але невдовзі Міндовг замирився з Данилом і віддав свою дочку за сина Данила, Шварна.

Полишивши надію на допомогу із заходу, Данило вирішив самотужки протидіяти орді. Перший удар він спрямував проти «татарських людей», які татарське іго, як зазначав М.С. Грушевський, задумали використати «для того, щоб звільнитися від дружинного ладу, від князівської централізації і в безпосередній залежності від татар відновити попередній устрій автономних общин (оскільки залишало місце для такої общинної автономії татарське верховенство)» [9, с. 450]. На підтвердження останньої тези варто навести свідчення літописця, який, описуючи повернення Данила з Польщі та його обурення діями болоховців, зазначає, що князь «тим більшу ворожнечу держав, що вони од татар велике сподівання мали» [1, с. 399].

У 1254 р. Данило направив військо на чолі із сином Левом до м. Бакоти, населення якого під зверхністю старійшини якогось Милія «пристало» до ординців.

У 1255 р. Данило організовує черговий похід до міст по Случі, Тетереві і Бугу, які «сиділи під татарами». Міста було захоплено і розорено.

Детальніше питання взаємовідносин галицько-волинського князя з «болоховцями» висвітлено і інших розвідках авторів [10, 11].

Дії Данила призвели до війни з ординцями. Воевода Куремса, виступивши на захист «татарських людей» рушив на Кремінець, а далі на Володимир і Луцьк. Однак Данилові вдалося зупинити ординців і вигнати їх із своїх земель. Невдовзі Куремсу змінив новий ординський воєначальник Бурундай, який з новими полками з'явився на Правобережжі. Наголошуючи на союзницьких обов'язках Романовичів, Бурундай у 1258р. змусив їх до спільного походу проти Литви (галицько-волинські війська очолив Василько). У 1259р. Бурундай рушив на Волинь і змусив Данила і Василька зруйнувати укріплення Володимира. Луцька, Кремінця, Львова та інших міст. Таким чином галицько-волинські землі були позбавлені укріплених центрів, які б служили опорними пунктами у війні з ординцями. У 1259-1260 рр. Бурундай знову змусив галицько-волинських князів до спільного з ординцями походу проти союзних Романовичам мазовецького та краківського князів.

Зазнавши краху своїх планів, Данило Романович розхворівся і у 1264р. помер. Має рацію Н. Яковенко наголошуючи, що «ореол довкола постаті Данила Галицького, мабуть, таки був умотивований. Адже йому вдалося здійснити два головні завдання правителя – встановити внутрішній мир у своїх володіннях і забезпечити їх авторитет серед сусідів» [3, с.70].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Літопис Руський / Пер. З давньоруської Л.Є. Махновця; Відп. ред. О.В. Мишанич. - Київ: Дніпро, 1989. - XVI+591 с.
2. Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України. Відп. Ред.Я.Ісаєвич /І.П. Крип'якевич. – Львів, 1999. – 220 с.
3. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. /Н. Яковенко. – Київ: Генеза, 1997. – 380 с.

4. Котляр М.Ф. Галицько-Волинська Русь / М.Ф. Котляр. - Київ: Альтернатива, 1998. – 336 с.
5. Любашенко В. Київські митрополити Кирило II і Петро Ратенський: історичні паралелі / Вікторія Любашенко // Княжа доба: історія і культура / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Відп. ред. Л.Войтович. - Львів, 2010. - Вип. 3. - С.213-256.
6. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. Т. 1 (до 1353р.) / М. Чубатий. - Рим, Нью-Йорк: Видання Українського Католицького Університету, 1965. – 816 с.
7. Історія православної церкви в Україні: Збірка наукових праць. — Київ: Четверта хвиля, 1997. — 292 с.
8. Костомаров Н.И. Князь Данило Романович Галицький / Н.И. Костомаров //Исторические произведения. Автобиография – Киев: Издательство при Киевском университете, 1990. – 238-261.
9. Грушевський М. С. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV ст./ М.С. Грушевський. — Київ: Наукова думка , 1991. – 541 с.
10. Криворучко О. Проблема «болоховців» у дослідженні історії південних руських земель XIII століття // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 25. Збірник наукових праць.—Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017.—С. 22-25.
11. Криворучко О., Криворучко Ф. Валентин Отамановський про «болоховські самоврядні общини» як особливість суспільного устрою Подільської землі у XIII-XIV ст. //Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXIX Всеукраїнської наукової історико - краєзнавчої конференції 6-7 вересня 2018 р. – Вінниця: ТОВ «Твори», 2018. – С. 231- 237.

Тетяна Каросва

ПОДІЛЬСЬКІ ДІЯЧІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1921): ПРОБЛЕМА КОЛЕКТИВНОЇ БІОГРАФІЇ

У статті проаналізовано особливості формування біографічного довіднику польських діячів Української революції (1917-1921). Автор наголошує, що будь-який біографічний довідник є не лише інформаційним ресурсом, а й може бути джерельною базою просопографічних студій. Довідник «Українська революція (1917–1921) в іменах: вінницькі сторінки» (Вінниця, 2019) дозволяє розпочати складання колективної біографії подільських діячів революційної доби, втім його інформаційний потенціал у цій площині обмежений. Характеристиці можливостей та обмежень цього видання й присвячено статтю.

Ключові слова: біографія, історична біографіка, історична просопографія, колективна біографія, Поділля, Українська революція

Сьогодні в Україні реалізовується кілька масштабних біографічних проєктів енциклопедичного характеру, головним серед них є «Український біографічний словник» Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАНУ [1]. Існують також подібні регіональні проєкти, реалізуються біографічні та просопографічні дослідження, складаються персональні та колективні портрети. Певною мірою розвиток української історичної біографіки та просопографії відображає продовжуване видання «Українська біографістика» (17 вип., 1996–2019) [2]. Втім подільських проєктів реалізовано небагато, причому